UOT 94(479.24); UOT 930

BALAMİRZƏ MƏMMƏDLİ
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı
balamirzamammadli@gmail.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ ABŞ ARASINDA İLK SİYASİ-DİPLOMATİK MÜNASİBƏTLƏRİN QURULMASI VƏTƏN TARİXŞÜNASLIĞINDA

Sovet İttifaqının süqutundan sonra dünyanın yeganə supergücünə çevrilmiş ABŞ ilə öz dövlət müstəqilliyini yenicə bərpa etmiş Azərbaycan Respublikası arasında siyasi-diplomatik münasibətlər Azərbaycanın müstəqil xarici siyasət kursunun elə ilk vaxtlarından etibarən olduqca böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir və etməkdədir. ABŞ da öz növbəsində nəinki Cənubi Qafqazda, eləcə də bütün dünyada ən mühüm geostrateji möqveyə malik dövlətlərdən biri olan, müstəqilliyini yenicə bərpa etmiş Azərbaycanla ilk anlardan diplomatik münasibətlər qurmaq marağında olmuş və bunun nəticəsidir ki, 1991-ci ilin sonlarında Birləşmiş Ştatlar hökuməti müstəqil Azərbaycan Respublikasını rəsmi olaraq tanımışdır. Bunun ardınca, Azərbaycan ilə ABŞ arasında ilkin siyasi-diplomatik münasibətlərin qurulması sahəsində ilk əməli addımlar atılmışdır. Bütün bu məsələlər Vətən tarixşünaslığında bir çox tədqiqatçıların (M.Qasımlı, Ə.Həsənov, E.Nəsirov, F.İsmayılov, İ.Musa və d.) araşdırmalarında geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Məqalədə həmin tədqiqat əsərlərinin, tarixşünaslıq materiallarının müqayisəli təhlili aparılmış və bunun əsasında Azərbaycan və ABŞ arasında ilk siyasi-diplomatik münasibətlərin qurulması tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, ABŞ, müstəqilliyin bərpası, xarici siyasət, ilkin diplomatik münasibətlər, tarixşünaslıq.

Giriş. Azərbaycanın planetimizin ən mühüm fövqəldövləti olan ABŞ ilə münasibətlərinin tarixi kökləri XIX əsrin ikinci yarısına gedib çıxır. Belə ki, hələ XIX yüzilliyin 70-80-ci illərdə ölkəmizdə təşəkkül və inkişaf edən neft sənayesi digər aparıcı Qərb dövlətləri kimi ABŞ-ın da nəhəng neft şirkətlərinin, xüsusilə "bəşər tarixində ilk milyarder" sayılan görkəmli iş adamı C.Rokfellerin yenicə yaratdığı "Standart Oyl" neft korporasiyasının diqqətini özünə cəlb etmişdir. Lakin, həmin illərdə ABŞ şirkətləri Avropa dövlətlərinin iri şirkətlərinin (xüsusilə, Nobel qardaşları) təzyiqi ilə üzləşmişdi. İsveç müəllifi B.Osbrinkin yazdığı kimi: "1870-ci illərin əvvəlində Rokfeller öz tərəfdaşı Henri Flagler ilə birlikdə Standard Oyl şirkəti yaratmışdı ki, qısa zamanda Amerikadakı bütün neft hasilatının onda biri bu şirkətin əlində cəmləşmişdi. ...Lakin, Standart Oyl tezliklə Bakının neft pionerləri ilə rəqabət aparmalı olacaqdı" [1]. Beləliklə, əvvəlcə bu səbəbdən, sonrakı illərdə isə amerikan-ingilis ziddiyyətləri və digər amillərə görə ABŞ-ın Azərbaycan siyasəti sözügedən dövrdə daha az fəallığa malik olmuş, normal iqtisadi münasibətlərin yaradılması demək olar ki, mümkün olmamışdır.

1918-ci ildə Azərbaycan Şərqdə ilk demokratik respublika kimi öz müstəqilliyini elan etdikdən sonra iki ölkə arasında münasibətlər yenidən aktuallaşdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə ABŞ arasında diplomatik əlaqələrin qurulması yolunda ilk addım Paris sülh konfransı zamanı atılmışdır. 1919-cu ilin mayın 28-də Ə.Topçubaşovun rəhbərlik etdiyi Azərbaycan nümayəndə heyətini ABŞ nümayəndə heyətinin üzvü, amerikalı diplomat H.Morqentau qəbul etmiş, görüşdə bir sıra iqtisadi və siyasi əhəmiyyətli məsələlər müzakirə olunmuşdu [6, s.4]. Həmin günün ikinci yarısında isə, Azərbaycan nümayəndə heyəti ilə ABŞ-ın 28-ci prezidenti Vudro Vilson arasında görüş baş tutmuş və bu görüşdə Azərbaycan ilə ABŞ arasında diplomatik münasibətlərin yaradılması, ölkəmizin Millətlər Cəmiyyətinə qəbul edilməsi kimi məsələləri özündə ehtiva edən rəsmi memorandum V.Vilsona təqdim olunmuşdur. Məlum olduğu kimi, 1920-ci ilin 11 yanvarında Versal sülh konfransının Ali Şurasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müstəqilliyi de-fakto səviyyədə tanınmışdır. Lakin, həmin vaxt Avropa dövlətləri, xüsusilə Böyük Britaniya ilə ziddiyyətlərə görə ABŞ Azərbaycanın müstəqilliyini tanımaqdan imtina etmişdir. Bununla belə, ABŞ Azərbaycanla iqtisadi və siyasi əlaqələr qurmaq sahəsində heç də Avropa ölkələrindən geri qalmamış, Bakıda Birləşmiş Ştatların konsulluğu

açılmış, bir sıra iqtisadi müqavilələr bağlanmışdır. Azərbaycanın Sovet İttifaqının tərkibinə daxil olduğu 70 illik dönəmdə isə, iki ölkə arasında hər hansı rəsmi münasibətlər mövcud olmamışdır.

Azərbaycanın öz müstəqilliyini bərpa etməsi və ABŞ-ın buna münasibəti Vətən tarixşünaslığında. 1991-ci ildə Sovet İttifaqının süqutu gedişində, oktyabrın 18-də öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası müstəqil xarici siyasət yürütməyə başladı. Müstəqilliyin ilk illərində digər postsovet ölkələri kimi Azərbaycanın da xarici siyasət istiqamətinin əsasını dünya dövlətləri ilə ilk diplomatik münasibətlərin qurulması, müstəqillimizin rəsmi tanınması təşkil edirdi. Bu zaman ölkəmizin xarici siyasət fəaliyyətinin ən mühüm istiqamətlərindən birini SSRİ-nin dağılması ilə dünyanın yeganə supergücünə çevrilmiş ABŞ ilə münasibətlər təşkil etməyə başlayır. Müstəqilliyini yenicə bərpa etmiş ölkəmizin ABŞ ilə ilk diplomatik münasibətləri həm Vətən tarixşünaslığında, həm də xarici tarixşünaslığa dair bir çox tədqiqat əsərlərində öz əksini geniş şəkildə tapmışdır. Azərbaycan tarixşünaslığında sözügedən problemin tədqiqatçıları sırasında ilk növbədə M.Qasımlı, Ə.Həsənov, E.Nəsirov, F.Hüseynov, İ.Musa, E.Əhmədov, A.Bəşirova, Ə.Nəsibova və digər müəlliflərin adlarını qeyd etmək lazımdır.

M.Qasımlının 1996-cı ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində: 1991-1995-ci illər" adlı kitabında Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin ilk 4 ili sənədlər əsasında tədqiq olumuşdur. Müəllif SSRİ-nin dağılmasından sonra yaranmış beynəlxalq münasibətlər sistemində Azərbaycanın tutduğu yer, ölkəmizin xarici siyasət kursunun əsas istiqamətləri və prinsiplərini, beynəlxalq təşkilatlarda iştirakı, dünya ölkələri, o cümlədən ABŞ ilə siyasi əlaqələrini araşdırmışdır [15]. Müəllifin 2015-ci ildə nəşr edilmiş 2 hissədən ibarət olan "Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003)" adlı irihəcmli monoqrafiyasında isə, XX əsrin sonları – XXI əsrin əvvəllərində ölkəmizin xarici siyasəti, o cümlədən ABŞ ilə əlaqələri daha geniş və ətraflı tədqiq olunmuşdur [16].

Ə.Həsənovun 1997-ci ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan-ABŞ: anlaşılmaz münasibətlərdən strateji tərəfdaşlığa doğru: (oktyabr 1991-avqust 1997)" və 1998-ci ildə nəşr edilmiş "Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996)" adlı tədqiqat əsərləri müasir dövrdə Azərbaycan-ABŞ müasibətləri probleminin tarixşünaslığında mühüm yer tutur. Adından da göründüyü kimi, xronoloji çərçivəsi müstəqilliyimizin ilk illərini – 1991-1997-cı illəri əhatə edən bu əsərlər Azərbaycan Respublikası ilə ABŞ arasında ilk diplomatik münasibətlərin qurulması tarixinin öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə, struktur baxımdan ön söz, 4 fəsil və nəticədən ibarət olan "Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996)" monoqrafiyasının "Azərbaycanın xarici siyasəti və Amerika Birləşmiş Ştatları" adlanan III fəsli sırf sözügedən problemin tədqiqinə həsr olunmuşdur [9].

E.Nəsirovun 1998-ci ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan-ABŞ münasibətləri (1991-1997-ci illər)" adlı monoqrafiyasında Azərbaycan Respublikasının 1991-ci ildə öz müstəqilliyini bərpa etməsindən 1997-ci ilə qədər olan 6 illik zaman kəsiyində ABŞ ilə qurduğu ilk diplomatik və siyasi münasibətləri geniş təhlil olunmuşdur. Bu baxımdan, həmin tədqiqat əsəri müasir dövrdə Azərbaycan-ABŞ münasibətləri probleminin tarixşünaslığına ən böyük töhfələrdən biridir [14].

F.İsmayılovun 2001-ci ildə işıq üzü görən "Qarabağ konflikti ABŞ-ın qlobal siyaseti kontekstində" adlı kitabında Azərbaycan Respublikası və ABŞ arasında ilk diplomatik münasibətlərin qurulmasından başlayaraq XXI əsrin əvvəlinə qədər olan 10 illik periodda Azərbaycanın ABŞ ilə münasibətləri Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi kontekstində araşdırılmış, münaqişənin həllində ABŞ-ın mövqeyi geniş təhlil olunmuşdur [10].

İ.Musanın 2011-ci ildə nəşr olunmuş "Çağdaş beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti" adlı kitabının "Azərbaycan Respublikasının Qərb dövlətləri ilə münasibətləri" adlanan 7-ci fəslində Azərbaycan və ABŞ arasında ilk diplomatik münasibətlərin qurulması qısa şərh olunur. Həmin fəslin "ABŞ-la münasibətlərin xarakteri və perspektivləri" adlı sonuncu başlığında sözügedən problemlə bağlı bir sıra məlumatlara rast gəlmək olar [12].

E.Əhmədovun 2013-cü ildə nəşr edilmiş "Azərbaycanın xarici siyasəti: beynəlxalq təhlükəsizlik və əməkdaşlıq institutları ilə münasibətlər" adlı monoqrafiyasında Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti, o cümlədən ABŞ ilə əlaqələri beynəlxalq təhlükəsizlik və BMT, ATƏT, NATO, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı kimi əməkdaşlıq institutları kontekstində tədqiq edilmişdir [5].

A.Bəşirovanın "Azərbaycan-ABŞ münasibətləri Amerika mətbuatında" adlı namizədlik dissertasiyasında 1991-ci ildən 2001-ci ilə qədər olan dövrdə Azərbaycan-ABŞ münasibətləri biləvasitə Amerika mətbuat orqanlarının səhifələrində dərc olunmuş məlumatlar, xüsusən də hələ 1851-ci ildən buraxılan və ABŞ-ın ən böyük tirajlı qəzetlərindən biri olan "Nyu York Tayms" qəzetinin materialları əsasında tədqiq olunmuşdur [2].

Ə.Nəsibovanın "Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası və ABŞ-ın Qafqaz siyasəti (1991-2008-ci illər)" adlı namizədlik dissertasiyasında müasir dövrdə Azərbaycan-ABŞ münasibətləri ölkəmizin neft strategiyası və ABŞ-ın xarici siyasətində Cənubi Qafqazın yeri və rolu nöqteyi-nəzərindən araşdırılmışdır [13].

ABŞ ölkəmizin müstəqilliyini rəsmi şəkildə tanıyan ilk dünya dövlətlərindən biridir. Belə ki, ABŞ prezidenti Corc Buş 1991-ci ilin dekabrın 25-də, yəni "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı"nın qəbul edilməsindən cəmi 2 ay sonra müstəqil Azərbaycan dövlətini rəsmi tanıdığını bəyan etmişdir. N.Ceyms "Keçmiş sovet respublikalarında diplomatiya" adlı əsərində bununla bağlı yazır: "1991-ci ilin dekabrın 25-də Sovet İttifaqı öz mövcudluğunu dayandırdı və Birləşmiş Ştatlar Azərbaycan da daxil olmaqla, 12 keçmiş sovet respublikasını rəsmən müstəqil dövlətlər kimi tanıdı" [11, s.150]. Ə.Həsənov isə, bu mühüm hadisəni belə təsvir edir: "Dekabrın 25-də Vaşinqton öz müstəqilliyini elan etmiş müstəqil Azərbaycan dövlətini rəsmi tanıdığını bəyan etdi və tezliklə iki dövlət arasında diplomatik münasibətlər yaratmaq üçün müəyyən addımlar atdı" [9, s.145].

Lakin, N.Cəfərsoyun "Elçibəy dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti" adlı monoqrafiyasında da göstərdiyi kimi, dekabrın 25-də Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini tanıdığını rəsmi olaraq bildirən ABŞ prezidenti C.Buş Azərbaycanın ilk prezidenti A.Mütəllibova məktub yazaraq iki ölkə arasında münasibətlərin qurulması üzrə 5 prinsip irəli sürdü [4, s.136]. Burada ABŞ açıq şəkildə bildirirdi ki, o, keçmiş SSRİ (postsovet) məkanında çoxsaylı nüvə dövlətinin mövcudluğunda maraqlı deyil və buna görə də, Azərbaycan BMT Baş Assembleyasının 1968-ci ildə qəbul etdiyi (1969-cu ildə SSRİ də ratifikasiya etmişdir. – B.M.) "Nüvə silahlarının yayılmaması haqqında" müqaviləni imzalamalı, "nüvə silahı olmayan ölkə" statusuna malik olmalıdır. ABŞ prezidentinin məktubunda göstərilən digər prinsiplərə siyasi islahatlar zamanı qanunlara riayət olunması və demokratik üsullardan istifadə olunması; insan haqları və etnik azlıqların hüquqlarının qorunması; milli siyasətin beynəlxalq normalara uyğunluğu; Azərbaycan Sovet dövründən qalma köhnə iqtisadi sistemdən imtina edərək azad bazar iqtisadiyyatına keçməsi daxil idi. A.Mütəllibov ABŞ prezidentinə cavab məktubu göndərərək bəyan etdi ki, ABŞ ilə müstəqil münasibətlər qurmaq niyyətində olan Azərbaycan bütün prinsiplərə riayət etdiyini, o cümlədən 5-ci prinsiplə bağlı səylər göstərəcəyini bildirir. Beləliklə, M.Qasımlının yazdığı kimi: "həmin məktublarla iki ölkə arasında münasibətlərdə ilk addımlar atıldı" [16, s.153].

Azərbaycan-ABŞ arasında siyasi-diplomatik münasibətlərin qurulması sahəsində ilk əməli addımların atılması Vətən tarixşünaslığında. Azərbaycanın ABŞ ilə ilk diplomatik münasibətlərin qurulması sahəsində ilkin əməli addımların atılması 1992-ci ilin əvvəllərinə təsadüf edir. Belə ki, 1992-ci ilin fevralın 12-də ABŞ dövlət katibi Ceyms Addison Beyker Bakıya işgüzar səfər etdi [8, s.30]. M.Qasımlı həmin səfərin məqsədi ilə bağlı yazır: "ABŞ hökuməti regionda baş verən proseslər, xüsusilə də Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dərinləşməsindən, SSRİ-nin dağılmasından sonra İranın Cənubi Qafqaz regionunda fəallaşmasından narahatlıq hissi keçirirdi. ...Həmin məsələlərin müzakirəsinə ehtiyac duyulurdu" [16, s.153]. Məhz buna görə idi ki, C.Beyker səfər zamanı yenicə müstəqillik əldə etmiş Azərbaycanın daxili və xarici siyasəti, iqtisadi islahatlar, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı rəsmi Bakıdan geniş məlumat aldı, ABŞ-ın ölkəmiz ilə gələcək əlaqələrinin mühüm aspektləri müzakirə edildi. Səfərdən geri qayıdan C.Beyker ABŞ hökumətinə Azərbaycan ilə diplomatik əlaqələrin qurulmasını tövsiyə etdi. Məhz buna görə idi ki, Beykerin səfərindən cəmi 5 gün sonra – fevralın 17-də ABŞ dövlət katibinin şəxsi nümayəndəsi, xüsusi tapşırıqlar üzrə səfir Nikolas Sanqoya Bakıya səfər etdi. E.Nəsirov yazır ki, N.Sanqoya Azərbaycanın dövlət katibi Midhəd Abbasovla görüşdü və onlar iki ölkə arasında diplomatik əlaqələrin qurulması, habelə Bakıda ABŞ səfirliyinin açılması məsələlərini müzakirə etdilər [14, s.22].

1992-ci ilin martında hər iki ölkədə səfirliklər açıldı: əvvəlcə Vaşinqton şəhərində Azərbaycan səfirliyi və ardınca Bakıda ABŞ səfirliyi [3, s.2]. H.Paşayev və R.Mayls ilk səfirlər təyin edildilər

[12, s.507]. Azərbaycanın paytaxtında Birləşmiş Ştatlar səfirliyinin açılışı zamanı ABŞ-ın Azərbaycandakı müvəqqəti işlər vəkili Robert Finn çıxış edərək səfirliyin iki ölkə arasında əlaqələrin inkişafına xidmət edəcəyini vurğuladı [16, s.154]. Bu hadisə artıq Azərbaycan ilə ABŞ arasında nəhayət ki, diplomatik münasibətlərin bərqərar olması demək idi.

Azərbaycan ilə ABŞ arasında ilk diplomatik münasibətlərin qurulduğu dövr ölkəmizin ağır dönəmlərinə – Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin müharibə mərhələsinə keçid etməsi ilə səciyyələnir. Qarabağdakı münaqişə üzrə Azərbaycan-ABŞ danışıqlarının ilk vaxtından Birləşmiş Ştatlar münaqişənin Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq üzrə Müşavirə (ATƏM; 1 yanvar 1995-ci ildən ATƏT) çərçivəsində həllinə tərəfdar çıxdığını bildirdi. Artıq 1992-ci ilin martında münaqişənin həlli üzrə ABŞ-ın da həmsədr olduğu ATƏM-in Minsk qrupu yaradıldı. 1992-ci ilin aprelində ABŞ hökuməti Senatın ATƏM üzrə komissiyasının sədri senator Dennis Dekonsininin rəhbərliyi ilə ABŞ Konqresinin nümayəndə heyətini Bakıya göndərdi. İ.Musa ABŞ rəsmilərinin Azərbaycanı öyrənmək səciyyəli bu səfərini "kəşfiyyat missiyaları" kimi xarakterizə edir [12, s.507]. Ə.Həsənov isə bu səfərlə bağlı yazır: "Sözsüz ki, bütün bu nümayəndə heyətləri Azərbaycanı hərtərəfli öyrənir, bu dövlətə münasibətdə ABŞ-ın gələcək xarici siyasətinin konturlarını müəyyənləşdirir" [9, s.145-146]. Həmin səfərdən qısa müddət sonra – 1992-ci ilin mayında Şuşa və Laçın Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edildi. Bu, açıq-aşkar beynəlxalq hüququn əleyhinə, xüsusilə ATƏM-in Helsinki yekun aktına (1975) zidd idi. Buna görə də, mayın 19-da ABŞ Dövlət Departamenti Azərbaycan ərazisinin zor gücü ilə işğalını tanımayacağını bildirən bəyanat verdi. Bu zaman demokratiya və ədalət prinsiplərini əsas tutan ABŞ rəhbərliyi İ.Musanın da qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan üçün çox dəyərli olan belə bir məqamı vurğuladı: "ABŞ hər hansı bir ərazinin statusunun zorakılıq əsasında birtərəfli qaydada dəyişdirilməsi ilə razılaşmayacaqdır" [12, s.507]. Vətən və dünya tarixşünaslığında bu fakt birmənalı olaraq ABŞ-ın obyektiv və ədalətli mövqeyi kimi qiymətləndirilir.

1992-ci ilin may-iyununda Azərbaycanda hakimiyyət dəyişikliyi və Ə.Əliyevin (Elçibəy) yeni prezident seçilməsindən sonra ABŞ rəsmi dairələri bir daha böyük geostrateji əhəmiyyətə malik Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələri genişləndirməyə, regiondakı ictimai-siyasi və hərbi problemlərə fəal müdaxilə etməyə cəhdlər göstərdilər. Elə bu məqsədlə 1992-ci ilin iyulunda – ATƏM-in Helsinki sammiti ərəfəsində ABŞ prezidenti C.Buş Azərbaycan Prezidentinə məktubla müraciət edərək öz ölkəsinin Azərbaycan ilə bütün sferalarda əlaqələr yaratmağa, münasibətləri inkişaf etdirməyə hazır olduğunu bildirdi. Bu zaman Ağ Evin başçısı Azərbaycan Respublikasının prezidenti Ə.Elçibəyə göndərdiyi təbrik məktubunda yazırdı: "Azərbaycanda demokratiya və azad bazar münasibətləri yaratmaq işinə sədaqətinizi alqışlayıram" [12, s.508]. Lakin, çox təəssüf ki, respublikanın o vaxtkı rəhbərliyi öz əvvəlki sələflərindən irəli gedə bilməyərək ABŞ-ın bu mühüm təşəbbüsünü lazımınca qiymətləndirməyi bacarmadı. Bu hadisəni Ə.Həsənov belə təhlil edir: "Ölkənin siyasi dairələri o zaman belə hesab edirdilər ki, guya Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik maraqları və Rusiyanın bu bölgədəki təsirini zəiflətmək istəyi ABŞ üçün elə bir həyati əhəmiyyət kəsb edir ki, Azərbaycanın bütün problemlərini ABŞ və Avropa dövlətləri (xüsusilə Türkiyə) özləri həll edəcək. Onlar düşünürdülər ki, Azərbaycan Rusiya ilə hesablaşmamaq və ona qarşı "mübarizə" elan etməklə öz işini bitmiş saymalıdır. Guya qalan bütün məsələlər, o cümlədən Ermənistanın təcavüzü və Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ABŞ-ın, Avropa dövlətlərinin və beynəlxalq təşkilatların öz problemi imiş" [9, s.147]. Beləliklə, o zamankı ölkə rəhbərliyinin yürütdüyü qeyri-adekvat xarici siyasət kursu nəticəsində Ermənistanın işğalçı siyasəti özünün ən yüksək səviyyəsinə çatdığı bir dönəmdə keçirilən ATƏM-in Helsinki sammitində ölkəmiz ABŞ kimi fövqəldövlətin dəstəyindən lazımınca yararlana bilmədi. Bu zaman Azərbaycan Helsinki sammitində iştirak etdi, lakin Ə.Həsənovun "Azərbaycan və ATƏT" adlı əsərində yazdığı kimi, işğalçı Ermənistan rəhbərliyinin torpaqlarımıza təcavüzü məsələsini sammitin gündəliyinə salmağa nail ola bilmədi [7, s.12].

Nəticə. Beləliklə, SSRİ-nin dağılmasından sonra müstəqilliyini yenicə bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasının dünyanın ən mühüm fövqəldövləti olan Amerika Birləşmiş Ştatları ilə siyasi-diplomatik münasibətləri ölkəmizin müstəqil xarici siyasət kursunun ilk vaxtlarından böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Eləcə də, dünyada ən mühüm geostrateji möqveyə və zəngin sərvətlərə malik ölkəmiz də müstəqilliyin bərpasının ilk anlarından ABŞ-ın diqqətini cəlb etmiş və bunun nəticəsində 1991-ci ilin sonlarında Birləşmiş Ştatlar rəsmi olaraq müstəqil Azərbaycan Respublikasını tanımışdır. Növbə-

ti ildə Azərbaycan ilə ABŞ arasında ilk diplomatik münasibətlərin qurulması yolunda ilk uğurlu addımlar atılmışdır. Bütün bunlar Vətən tarixşünaslığında müxtəlif tədqiqatçıların əsərlərində elmi-obyektiv prizmada geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Çoxsaylı tədqiqat əsərlərinin müqayisəli təhlili nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, müstəqilliyin bərpasının ilk illərində ABŞ ilə siyasi-diplomatik münasibətlərin qurulması ölkəmizin xarici siyasət kursunda kifayət qədər uğurlu hadisə olmasına baxmayaraq, 1993-cü ilin ortalarına qədər Azərbaycan-ABŞ əlaqələri daha çox "anlaşılmaz" xarakter daşımışdır ki, bunu da əksər tarixçilərimiz Azərbaycanda o zamankı ölkə rəhbərliyinin həyata keçirdiyi qeyri-adekvat xarici siyasət xətti ilə əlaqələndirirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Åsbrink B. Rockefeller's Standard Oil gets competition from Nobel - https://www.branobelhistory.com/the-branobel-company/rockefellers-standard-oil-gets-competition-from-nobel/ [02.10.2023].
2. Bəşirova A. Azərbaycan-ABŞ münasibətləri Amerika mətbuatında ("Nyu York Tayms" qəzetinin materialları əsasında: 1991-2001-ci illər): siyasi e. n. dər. al. üçün təq. ol. dis. Bakı, 2007, 190 s.
3. Blair B. Azerbaijan International: Regional Stability and US Interests. Azerbaijan International, Vol 1-2, 1993.
4. Cafersoy N. Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikası (Haziran 1992-Haziran 1993). Bir bağımsızlık mücadelesinin diplomatik öyküsü. Ankara, "Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi", 2001, 164 s.
5. Əhmədov E. Azərbaycanın xarici siyasəti: beynəlxalq təhlükəsizlik və əməkdaşlıq institutları ilə münasibətlər. Bakı, "Letterpress", 2013, 412 s.
6. Həmidov H. Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan-ABŞ münasibətləri. Xalq qəzeti, №115, 26 may 2019.
7. Həsənov Ə. Azərbaycan və ATƏT. Bakı, "İşıq", 1997, 80 s.
8. Həsənov Ə. Azərbaycan-ABŞ: anlaşılmaz münasibətlərdən strateji tərəfdaşlığa doğru: (oktyabr 1991-avqust 1997). Bakı, "Azərbaycan Universiteti", 1997, 101 s.
9. Həsənov Ə. Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996). Bakı, "Azərnəşr", 1998, 315 s.
10. İsmayılov F. Qarabağ konflikti ABŞ-ın qlobal siyaseti kontekstində. Bakı, "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası nəşriyyatı", 2001, 152 s.
11. James P. Nichol. Diplomacy in the Former Soviet Republics. Westport, "Praeger", 1995, 256 p.
12. Musa İ. Çağdaş beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, "Bakı Universiteti", 2011, 776 s.
13. Nəsibova Ə. Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası və ABŞ-ın Qafqaz siyasəti (1991-2008-ci illər): tarix üzrə fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ol. dis. Bakı, 2014, 158 s.
14. Nəsirov E. Azərbaycan-ABŞ münasibətləri (1991-1997-ci illər). Bakı, "Qanun", 1998, 136 s.
15. Qasımlı M. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində: 1991-1995-ci illər. Bakı, "Gənclik", 1996, 135 s.
16. Qasımlı M. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003): 2 hissədə. II hissə. Bakı, "Mütərcim", 2015, 640 s.

БАЛАМИРЗА МАМЕДЛИ
Докторант Бакинского Государственного Университета

УСТАНОВЛЕНИЕ ПЕРВЫХ ПОЛИТИКО-ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ И США В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Политико-дипломатические отношения между Соединенными Штатами Америки, ставшими единственной в мире сверхдержавой после распада СССР и Азербайджанской Республикой, только что восстановившей свою государственную независимость, имели и продолжают иметь большое значение с самого начала независимого внешнеполитического курса

Азербайджана. США в свою очередь, были заинтересованы в установлении дипломатических отношений с Азербайджаном, который занимает важнейшее геостратегическое положение не только на Южном Кавказе, но и во всем мире и, следовательно, правительство США официально признало независимую Азербайджанскую Республику в конце 1991 года. Вслед за этим были предприняты первые практические шаги в области установления первоначальных политико-дипломатических отношений между Азербайджаном и США. Все эти вопросы нашли широкое отражение в исследованиях многих ученых (М.Гасымлы, А.Гасанов, Э.Насиров, Ф.Исмаилов, И.Муса и др.) отечественной историографии. В статье был проведен сравнительный анализ этих исследовательских работ и историографических материалов, и на основе этого изучено установление первых политико-дипломатических отношений между Азербайджаном и США.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, США, восстановление независимости, внешняя политика, первоначальные дипломатические отношения, историография.

BALAMIRZA MAMMADLI
PhD student at Baku State University

ESTABLISHMENT OF THE FIRST POLITICAL-DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND THE UNITED STATES IN DOMESTIC HISTORIOGRAPHY

Political-diplomatic relations between the United States, which has become the world's only superpower after the fall of the Soviet Union, and the Republic of Azerbaijan, which has just regained its state independence, have been and continue to be of great importance since the very beginning of Azerbaijan's independent foreign policy course. The United States, in turn, was interested in establishing diplomatic relations with Azerbaijan, which has the most important geostrategic position not only in the South Caucasus, but also in the whole world and consequently, the United States government officially recognized the independent Republic of Azerbaijan at the end of 1991. Following this, the first practical steps were taken in the field of establishing initial political-diplomatic relations between Azerbaijan and the United States. All these issues have been widely reflected in the research works of many scientists (M.Gasimli, A.Hasanov, E.Nasirov, F.Ismayilov, I. Musa, etc.) in domestic historiography. In the article, a comparative analysis of those research works and historiographical materials was conducted, and on the basis of this, the establishment of the first political-diplomatic relations between Azerbaijan and the United States was studied.

Keywords: Republic of Azerbaijan, USA, restoration of independence, foreign policy, initial diplomatic relations, historiography.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 02 oktyabr 2023-cü il.
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 05 oktyabr 2023-cü il.
Rəyçilər: t.e.d. Anar İsgəndərov, t.e.d. Qabil Əliyev.